

ISSN 2450-6486

<http://ehs.eeipsy.org>DOI: <https://doi.org/10.38014/ehs-ss.2024.3.02>

This publication was made with the funds of a joint Grant of
EEIP (Ukraine - France) and ChF "Education: Future"

Ірина ДЗЮБЕНКО

Проблема громадянського виховання учнів у закладах загальної та середньої освіти*

IRYNA DZYUBENKO. **The problem of civic education of students in general and secondary education institutions.** *The article analyzes the problem of civil and patriotic upbringing of pupils in general and secondary education institutions. It is motivated to preserve the feeling of national pride and strengthen the patriotic sentiment of the student youth, the formation of a citizen accredited in the legal, social and political fields. Characterized by the main educational directions of the European Union, with which Ukraine has stable relations and partnerships. The category "citizenship" is specified in the socio-legal, philosophical (moral and ethical), socio-psychological, pedagogical and socio-pedagogical aspects.*

Keywords: citizenship, civic education, patriotic education, "lost childhood", children, war.

1. Вступ

Розбудова України в сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку демократизації суспільства у загальносвітових політичних, соціально-економічних і демократичних сферах супроводжується суперечливими процесами становлення громадянського суспільства. Пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з убезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є реформування системи освіти на гуманістичних засадах, визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Важливу роль відіграє питання формування громадянина, його громадянської культури, освіченості у правовому, суспільному та політичному полі. Гостро постає проблема збереження почуття національної гордості та посилення патріотичних настроїв учнівської молоді, а питання формування громадянськості стає важливим аспектом державної освітньої політики, а також педагогічної теорії і практики.

2. Виклад основного матеріалу

Удосконалення системи загальної освіти орієнтоване на формування в учнів високих громадянських якостей, демократичної культури, загальнолюдських і моральних цінностей, уміння по-новому підходити до визначення свого місця і міри відповідальності в сучасному суспільстві. Основними пріоритетами державної політики в галузі освіти в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян», «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Національній доктрині розвитку освіти», Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді», «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 рр.» та інших законодавчих і нормативно-правових документах визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян.

Особливу роль у формуванні громадянськості відіграють ті процеси, що пов'язані з інтеграцією України у європейський та світовий освітній простір. Процеси, що відбуваються на світовій арені сьогодні. Серед них: зміни на геополітичній мапі світу; відродження демократій; встановлення нових, демократичних урядів та політик; зміни усупільній свідомості; виокремлення загальнолюдських демократичних цінностей; реформи у суспільному, економічному, політичному житті; реформи в освітніх системах тощо.

Україна на сьогоднішньому етапі утверджує європейські цінності і стандарти в політиці, економіці, соціальній сфері. У цьому – запорука суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави. В обраному для дослідження геостратегічному просторі розташовані країни, що мають значний досвід і усталені традиції спільного вирішення педагогічних проблем формування громадянськості учнівської молоді, продуктивного взаємообміну думками, ідеями, науковими і практичними результатами. Певні досягнення з проблематики окремо взятої країни євроатлантичного союзу, якщо вони отримують визнання у фахівців, набувають поширення, перетворюючись на тенденцію.

Варто зазначити, що країни Євросоюзу (країни-сусіди (Болгарія, Польща, Словаччина, Чехія) та провідні країни ЄС (Велика Британія, Італія, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція, Фінляндія)), з якими Україна має стійкі взаємостосунки і партнерські відносини, серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними оголошують патріотичне та громадянське виховання.

Ситуація, що склалася у сфері громадянського виховання у нашій державі сьогодні, є катастрофічною, гостро відчувається брак громадянської свідомості шкільної молоді на тлі розбудови демократичного простору держави, існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави.

На сучасному етапі розвитку України гостро постала проблема недостатньої обізнаності та поінформованості щодо основ демократичного громадянства, важливості та дієвості інститутів прав людини, верховенства права та ролі молоді у цих процесах.

Відтак, враховуючи всі обставини, виникає гостра нагальна необхідність переосмислення відповідного педагогічного досвіду провідних демократичних країн, зокрема країн Євросоюзу (ЄС) і здійснення системних заходів, спрямованих на цілісний і

ефективний процес виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Повноцінний аналіз теоретичних і практичних проблем формування громадянськості як стрижневих, основоположних, що закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, опиратимуться на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, готовності до змін, неможливо реалізувати без вивчення праць вітчизняних і зарубіжних фундаторів освіти (А. Адлер, І.Беха, Г.Ващенко, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, О.Захаренка, Г. Кершенштейнера, А.Макаренка, Х. Мюнклера, Ч. Паттерсона, О. Овчарук, О. Пометун, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської).

У працях вітчизняних науковців знайшли своє відображення різні аспекти проблеми формування громадянськості учнів. Так філософські й соціальні аспекти громадянськості та ролі виховання в її розвитку розкрито в роботах Л. Архангельського, І. Беха, Л. Буєвої, В. Горбатенка, Р. Гурова, П. Ігнатенка, С. Іконнікової, Б. Кобзаря, О. Киричука, С. Ковальова, М. Когана, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Лісовського, В. Поплужного, О. Сухомлинської, М. Триняк, І. Фролова.

Психологічні особливості формування особистості та умови формування громадянськості вивчали К. Абульханова-Славська, Л. Божович, М. Боришевський, М. Болдирев, Л. Бурлачук, В. Васютинський, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Кон, О. Красовська, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. Мерлін, С. Рубінштейн, Т. Титаренко. Значення впливу особистості громадянсько зрілого учителя на формування особистості учня досліджували Л. Буєва, С. Іконнікова, Т. Мироненко, Р. Хмельюк та ін. Підготовка майбутнього вчителя до здійснення громадянського виховання аналізувалася в наукових працях В. Андрущенко, Є. Бондаревської, О. Вишневецького, Л. Вовк, Ф. Гоноболіна, В. Журавльова, Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, Л. Кондрашової, В. Оржехівського, Л. Печуркіної-Шумейко, В. Постового, М. Рагозіна, Ю. Руденка, В. Сластьоніна, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Сухомлинського, І. Тисячник, Р. Хмельюк. Проблеми громадянського виховання (Н. Болдирева, М. Боришевський, Л. Буєва, Г. Ващенко, К. Гаджиев, А. Макаренко, Е. Монозон, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, К. Ушинський, А. Ярмоленко

та ін.), зміст та умови формування громадянської компетентності (С. Богомолів, Н. Бриско, О. Грецька, М. Карпенко, О. Норенко, С. Радецька, О. Москалець, А. Осин, Є. Полат, О. Пометун, Л. Скалій, П. Сердюков, Т. Яхнюк та ін.), аспекти формування громадянської зрілості (І. Кон, Ю. Маринкіна, В. Радул, Р. Хмелюк та ін.), теорію і практику професійного становлення особистості майбутнього вчителя (С. Вершловський, С. Золотухіна, І. Зязюн, Н. Кузьміна, В. Краєвський, О. Пехота, О. Савченко, Г. Селевко, С. Сисоєва, В. Сластьонін та ін.).

Проблеми теорії і практики громадянського виховання також знайшли своє відображення у монографічних дослідженнях вітчизняних педагогів (Г. Філіпчук); формування громадянської компетентності майбутніх учителів (М. Михайліченко) та учнів (Т. Колган), формування активної громадянської позиції підлітків (М. Бабікіна), теорія нації, націоналізму та національної ідеї (Г. Касьянов, П. Кононенко).

Важливим науковим джерелом є монографії і статті польських педагогів, присвячені проблемам освітньої політики громадянства на національному рівні (Е. Басія, С. Жимевська), формуванню громадянської компетентності неурядовими організаціями у Польщі (А. Дженіуш, Г. Маковський, Ф. Пазардські, П. Стронковський, Б. Валчак).

Формуванню критичного ставлення до державного та суспільного ладу, активності громадянської позиції в Німеччині присвячені праці німецьких учених: В. Стендер, Д. Крьогер. Німецький науковець М. Драєр розповідає, що нині у Німеччині є предмет «суспільствознавство» (Sozialkunde або Gemeinschaftskunde), де вивчають історію, політику, економіку, соціологію, значна увага приділена Євросоюзу. Учні вчать бути громадянами з активною позицією, брати участь у політиці та суспільних справах.

Як свідчать результати наукових досліджень, ефективне громадянське виховання можливе лише за умов спеціальної професійної підготовки вчителів, їхньої соціокультурної та професійної компетентності, здатності організувати виховний вплив на учня соціальних інституцій та реалізувати в навчально-виховному процесі педагогічні технології формування у дітей громадянської самосвідомості, активізації їхньої соціальної активності.

Необхідно підкреслити, що категорія «громадянськість» має досить широкий зміст, може бути конкретизована у соціально-правовому, філософському (морально-етичному), соціально-

психологічному, педагогічному і соціально-педагогічному аспектах.

Погоджуємося з думкою видатного українського педагога В.Сухомлинського, який розглядав громадянськість як одну з головних характеристик особистості, визначав громадянськість, як пристрасть людського серця, яку донести до юних душ можна лише тоді, коли вчитель постане перед своїми вихованцями як громадянин [6, 430-431]. У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах української державності» громадянськість визначається як «духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни» [3, 7].

У соціально-правовому аспекті громадянськість розглядається як достатній рівень розвитку демократичної свідомості, прийняття громадянами демократичних цінностей, досвіду демократичних відносин, готовності до активної участі в керуванні державою, до зміцнення соціальної стабільності, служить характеристикою ступеня цивілізованості держави, суспільства, визначає норми і принципи соціально-правової взаємодії держави, влади з інститутами цивільного суспільства, з окремими громадянами. Поняття «громадянськість» у політології вивчається як готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, синонім соціально-політичної активності, патріотизму [1, 21].

У філософському (морально-етичному) аспекті громадянськість розуміється як рівень моральної культури суспільства, моральний імператив, що оцінює ступінь наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманність, милосердя (Л.Архангельський, Л.Беляєва, Е.Ільєнков, Л.Рубіна, А.Титаренко, О.Целікова та ін.).

У соціально-психологічному аспекті громадянськість – це почуття єдності з країною, суспільством, соціальний оптимізм, любов до Батьківщини, рішучість і стійкість у подоланні життєвих труднощів, вольовий потенціал у діяльності, спрямованої на досягнення благополуччя, досвід подолання і попередження конфліктів, відчуття соціальної і національної повноцінності, терпимість (Е. Зеєр, І. Кон, В. Зінченко, В. Шепель, Г. Карпова, В. Ядов та ін.).

У педагогічному аспекті громадянськість розуміється як інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її

соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, прийнятих правових і моральних норм, особистих потреб і можливостей (Л. Буєва, Р. Гурова, А. Саломаткін, О.Сухомлинська та інші).

Щодо педагогічного аспекту найбільш обґрунтованою є думка О.Сухомлинської, яка трактує громадянськість як інтегративну якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе юридично, соціально, морально дієспроможною. При цьому головними елементами громадянськості визначені моральна і правова культура [5, 21].

Варто зазначити, що громадянськість у структурному відношенні об'єднує ряд властивостей, якостей і характеристик, а саме: патріотизм, орієнтація на гуманістичну ідеологію, політична, правова і моральна культура; гідність, соціальна справедливість і відповідальність, готовність до праці, до соціального і професійного самовизначення.

Науковці П. Ігнатенко та В.Поплужний виділяють три складові громадянськості: знання, переживання, вчинки [2, 24]. Перша складова розкриває зміст понять «держава», «громадянське суспільство», «етнос», «нація». Друга – визначає почуття належності до своєї держави, до народу, повагу до історії, культури, менталітету, патріотичні, гуманні, правові, екологічні почуття. Третя складова вирізняє поняття активності та ініціативності громадянина.

Отже, громадянськість розуміємо як інтегративну єдність цивілізованих відносин, спрямованих на утвердження демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, на забезпечення процвітання і добробуту громадянина, суспільства, держави, регламентованих прийнятими в суспільстві, державі принципами, нормами.

У змісті поняття «громадянськості» вбачаємо характеристику людини як свідомого й активного громадянина, готового працювати задля суспільної користі; наділеного знаннями й уміннями відстоювати громадянські цінності та інтереси, реалізувати на практиці індивідуально-особистісні та соціально значущі цілі відповідно до прийнятих у суспільстві принципів і норм.

Становлення повноцінного громадянина, здатного захищати свої права в умовах гіпертрофованої популяризації насильства та поляризації громадської думки, можливо, поки що виглядає не найнагальнішим питанням. Особливо в умовах, коли у війні уже загинули тисячі українських громадян, у тому числі й діти.

Діти, «дитинство» – не чітко позначені наукові категорії. Трактування сутності дитячого віку, змісту їх проблем, ставлення до них в науці можна розглянути через висловлювання вчених-педагогів, психологів, філософів-гуманістів. Так, Я. Корчак говорив: «Ми нехтуємо дитиною, тому що у нього ще все попереду, багато годин життя». В.Сухомлинський, підтримуючи Я. Корчака, відзначав, що вчитель повинен поважати «світ дитинства», розуміти його. Якщо 75 років тому педагоги досліджують глобальну проблему неповаги до «світу дитинства», то сьогодні вчені говорять про прискорене дорослішання дитини та «втрачене дитинство». Ми згодні з О.Сухомлинською, яка розкриває ознаки «втраченого дитинства», а саме: комерціалізацію суспільства, стирання межі між добром і злом, перехід сфери «сороміцького» в «публічне», зникнення дитячої допитливості через вільний доступ до будь-якої інформації, травмоване війною дитинство (внутрішні біженці). Сильні і впливові спогади майже завжди ті, які залишаються з дитинства: у дітей (травмованих війною) фіксувались страх, тривога та подібні відчуття, причому, у наймолодших дітей виявився найвищий рівень стресу.

Прихована проблема будь-якої війни у тому, що під час її формуватиметься нове покоління, виховане на цінностях, які актуальні для військового часу. В Україні ця проблема загострюється тим, що відбулась перерва у семидесятирічний період, коли українці не знали проблем війни на власній території. Війна здавалась атавізмом минулого, а відповідно – концепції виховання спрямовувались на дітей, які проходять соціалізацію за мирних умов.

У часи війни завжди стимулює полярне мислення, схильність до агресії, до насильницького вирішення питань, на нашу думку, важливою складовою громадянського виховання має стати популяризація ненасильницьких методів вирішення проблем, формування культури діалогу. Частково це питання зафіксовано у Концепції патріотичного виховання. Варто зазначити й те, формування «здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів» включено у частину, яка присвячена військово-патріотичному вихованню.

Війна не лише популяризує агресію, насильницькі методи вирішення питань. Вона дискредитує норми моралі мирного життя, норми права, компроміс та діалог як засіб досягнення цілей. А це значною мірою визначатиме норми поведінки громадян України, які пройшли становлення під час війни.

Перше, що привертає увагу у системі громадянського виховання, – це відсутність традиції, досвіду виховання патріотизму як цінності та визнання цього вже на рівні нормативних документів.

У нормативних документах Міносвіти усвідомлюється важливість подолання показовості та спрощення у формуванні цінностей патріотизму. Так, у методичних рекомендаціях з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2014/2015 навч. р. вказується на те, що «важливо не підміняти зовнішніми ознаками патріотизму його глибокої ідейної сутності – готовності своєю працею, науковими, творчими й спортивними досягненнями, службою із захисту країни сприяти розвитку української демократичної держави».

Важливо позиціонувати українську національну ідею у свідомості учнівської молоді такою, що базується на цінностях демократії, громадянського суспільства та гуманізму.

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженій на колегії МОН України 26 березня 2015 року, вказується, що її метою є «формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (*patria*) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, вираженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін». Тобто, держава не є самоціллю, а основою для людського розвитку.

Цінності демократичного розвитку, пропонувані Міносвітою, певною мірою стимулюють до діалогового вирішення конфліктних питань. У зазначених рекомендаціях містяться такі цілеспрямовуючі вектори виховного процесу як набуття учнями критичного мислення, ініціативності, творчого підходу до справи, відповідальності за свої дії та вчинки, популяризація громадської, волонтерської діяльності, що сприяє усвідомленню меж та допустимих методів діяльності і є особливо цінним для успішного громадянського виховання.

Питання громадянського виховання – це завдання не лише освітньої сфери. До цього напрямку мають бути підключені й інші канали соціалізації, у тому числі й засоби масової інформації (якісні художні та мультиплікаційні фільми, які б сприяли формуванню громадянських та демократичних цінностей у дітей).

3. Висновки

Досліджуючи питання громадянського виховання, не можна обійти увагою формування розколу між окупованою та вільною частинами України. Таким чином, система освіти в Україні нормативно визнала одним зі своїх завдань формування патріотично налаштованого українця що володіє комплексом цінностей, спрямованих на усвідомлення та реалізацію прав людини та громадянина.

Проблему дітей і війни неможливо вирішувати у відриві від загальної проблеми «держава-війна». Саме тому важливим індикатором системності державної політики щодо дітей та проблем, породжених війною, має стати громадянське виховання, закріплення тих цінностей патріотизму, які пропонуються системою освіти і формують патріотично налаштованого українця.

Україна будує суспільство з домінантою не державних інтересів, а прав людини. Тому шлях розвитку нашої держави – виключно мирний. І виходячи з цього, варто аналізувати, вивчати, переосмислювати відповідний педагогічний досвід особливостей громадянського виховання у провідних демократичних країнах, зокрема країнах Євросоюзу (ЄС) і здійснювати системні заходи, спрямованих на цілісний і ефективний процес виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України, що діє на основі національних та європейських цінностей.

References:

1. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть. – К., 1999.
2. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти:/ П.Р.Ігнатенко, В.Л.Поплужний, Н.І. Косарева // Навч.-метод. посібник. – К., 1997.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – №32. – С.6-7.
4. Оскарссон Б. Базовые навыки как обязательный компонент высококачественного профессионального образования / Оценка качества профессионального образования / Б. Оскарссон Доклад / под общ. ред. В. И. Байденко, Дж. Ванн Зантворта. – Европейский фонд подготовки кадров (ЕФО). Проект ДЕЛФИ. – М., 2001.
5. Сухомлинська О.В. Ідеї громадянськості й школа в Україні / Сухомлинська О.В. // Шлях освіти. 1999- №4- С.20-25.

6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. – К., 1977 – Т.3 – С.283-582.
7. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1.– С.430-431.
8. Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/.

Transliteration of References:

1. Horbatenko V. (1999). Stratehiia modernizatsii suspilstva. Ukraina i svit na zlami tysiacholit. K.
2. Ihnatenko P.R., Popluzhnyi V.L., Kosarieva N.I. (1997). Vychovannia hromadianyna: psykholoho-pedahohichni i narodoznavchi aspekty:/ P.R.Ihnatenko, V.L.Popluzhnyi, N.I. Kosarieva // Navch.-metod. posibnyk. K.
3. Kontsepsiia hromadianskoho vychovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti // Osvita Ukrainy. – 2000. – 9 serpnia. – №32. – S.6-7.
4. Oskarsson B. (2001). Bazovye navyky kak obiazatelnyi komponent vysokokachestvennogo professyonalnogo obrazovanyia / Otsenka kachestva professyonalnogo obrazovanyia / B. Oskarsson Doklad / pod obshch. red. V. Y. Baidenko, Dzh. Vann Zantvorta. – Evropeiskiy fond podgotovky kadrov (EFO). Proekt DELFY. M.
5. Sukhomlynska O.V. (1999). Idei hromadianskosti y shkola v Ukraini / Sukhomlynska O.V. // Shliakh osvity. №4 s. 20-25.
6. Sukhomlynskyi V.O. (1977). Narodzhennia hromadianyna / V. O. Sukhomlynskyi // Vybrani tvory. V 5 t. K., 1977. T.3. S.283 582.
7. Sukhomlynskyi V.O. (1976). Metodyka vychovannia kolektyvu / V. O. Sukhomlynskyi // Vybr. tv.: v 5 t. K.: Rad. Shkola. T.1. C.430-431.
8. Pro zatverdzhennia haluzevoi Kontseptsii rozvytku neperervnoi pedahohichnoi osvity [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/.

The Author

Iryna Anatoliivna DZYUBENKO
*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Department of Educational Technologies
and Pedagogical Creativity,
Uman State Pedagogical
University named after Pavlo Tychyna,
Uman, Ukraine
E-mail: dzubenko_i@ukr.net*

Abstracts

ІРИНА ДЗЮБЕНКО. Проблема громадянського виховання учнів у закладах загальної та середньої освіти. У статті аналізується проблема громадянського та патріотичного виховання учнів у закладах загальної та середньої освіти. Мотивується необхідність збереження почуття національної гордості та посилення патріотичних настроїв учнівської молоді, формування громадянина, освідченого у правовому, суспільному та політичному полі. Характеризуються основні виховні напрями країн Євросоюзу, з якими Україна має стійкі взаємостосунки і партнерські відносини. Категорія «громадянськість» конкретизується у соціально-правовому, філософському (морально-етичному), соціально-психологічному, педагогічному і соціально-педагогічному аспектах.

Ключові слова: громадянськість, громадянське виховання, патріотичне виховання, «втрачене дитинство», діти, війна.

IRYNA DZIUBENKO. Problem edukacji obywatelskiej uczniów szkół ogólnokształcących i średnich. W artykule podjęto analizę problematyki wychowania obywatelskiego i patriotycznego uczniów ogólnokształcących i ponadpodstawowych instytucji oświatowych. Uzasadnia się w nim konieczność pielęgnowania poczucia dumy narodowej oraz wzmacniania postaw patriotycznych wśród młodzieży szkolnej, a także kształtowania obywatela posiadającego wiedzę z zakresu prawa, spraw społecznych i politycznych. Scharakteryzowane zostały główne kierunki działań wychowawczych w krajach Unii Europejskiej, z którymi Ukraina utrzymuje trwałe i partnerskie relacje. Kategoria „obywatelskość” została ukazana w ujęciu społeczno-prawnym, filozoficznym (moralno-etycznym), społeczno-psychologicznym, pedagogicznym oraz społeczno-pedagogicznym.

Słowa kluczowe: obywatelskość, wychowanie obywatelskie, wychowanie patriotyczne, „stracone dzieciństwo”, dzieci, wojna.

* Матеріал вперше представлено на I-й Міжнародній Міждисциплінарній Асамблеї “ІТСП: дорослі, діти та родини в ситуації війни” (8-10 грудня 2017 року, м. Київ, Україна), коли тривав 4-й рік війни, яку в 2014 році розпочала Росія проти України (Ред.)